

**Hubok habzó
árjával szemben**

Márkus Béla:
Tények és képzetek
Felsőmagyarország Kiadó,
Miskolc, 2005.

Barabási Albert-László fizikus a Mindentudás Egyetemén tartott előadásában röviden összefoglalta a hálózatok természetére és működésére irányuló kutatásainak eredményeit (részletesebben 2002-ben megjelent *Behálózva* című könyvében olvashatunk a témáról). Ha jól értetem gondolatmenetét, a társadalmi hálózatokra is érvényesek következtetései: a különböző hálók – az emberi sejtektől az interneten át a gazdasági társaságokig – természetének lényege, hogy a nagyobb csomópontok – azok a pontok, amelyek a legtöbb huzallal, vagyis további pontokhoz vezető összeköttetéssel rendelkeznek –, azaz a *hubok* a háló élete, fejlődése során tovább erősödnek, gazdagodnak. Ahova eleve sok út vezet, oda még több fog vezetni; akit sokszor emlegetnek, azokról még többször fogunk hallani; akik gazdagok, azok még gazdagabbak lesznek... Mintha csak spontán, a dolgok természetéből következően.

Márkus Béla irodalomtörténész eddigi munkássága alapján szellemi életünk egyik hubja lehetne. Több mint másfél évtizedig az Alföld szerkesztőjeként, főszerkesztőjeként dolgozott, majd a KLTE oktatója lett. 1989 óta jelennek meg önálló kötetei, az elsőt, a *Magányos portyázókat* hosszúnak tűnő szünet után, 1996-ban három követte: a Sarkadi Imrével és korával foglalkozó tanulmánykötet, az *Átdolgozások kora*, illetve két kritikakötet: *A betokosodott kudarc* és *A Démonokkal csatázva*. Jelezvén rendkívüli kritikusi aktivitását, 2000-ben *Nem dolgunk feledni* címmel újabb bírálati jelentek meg, majd – viszonylag gyors egymásutánban – két tanulmánykötet: *Külön sors – külön irodalom* 2002-ben, a *Tények és képzetek* pedig 2005 könyvhetére.

Óvatosabban kellene persze bánnom tanulmány és kritika megkülönböztetésével: Márkus Bélánál a szaktanulmányt is sűrűn átszövik polemikus szálak, kritikái ugyanakkor a tanulmány igényességével, mélységével (és nemegyszer terjedelmével) ütnek el a műfaj szokványos darabjaitól.

Ez a szakmai háttér és igényesség (s itt még szót sem ejtettem a kiváló tanárról) is elegendő volna, hogy Márkus Béla az irodalom intézményes életében a szakmai útvonalak találkozási pontja legyen. Igen, akár még Debrecenben is, ha végre tudomásul venné ez az ország, hogy a nemzet kultúrája nem fővárosi hitbizomány. S bár nem egy irodalmi folyóiratban találkozhatunk rendszeresen a nevével, s konferenciákon is gyakori résztvevő, a kortárs magyar irodalom, szűkebben a határon túli magyar irodalom egyik legjobb szakértőjét nem ostromolják még a rádió- s televí-

zió-csatornák szigorúan kulturális műsorai sem kérdéseikkel, felkéréseikkel. (Persze Márkus Béla sohasem vállalta volna a médiumok hivatalos irodalmi *megmondó-emberének* szerepét; ám nemcsak szakmai, hanem emberi alkata révén is szinte hivatva volna az alkalmanként felkért s meghallgatott *szakértő* szerepére a médiában: élvezetes előadásmódja, csípős humora és kérlelhetetlen irodalomszeretete mind olyan tulajdonság, amivel nem árt rendelkeznie annak, aki kultúráközvetítő szerepre vállalkozik.)

A szűkebb szakma természetesen tisztában van ezen irodalomtörténeti pálya súlyával. A szerkesztő, tanár és tudós szerencsés keverékével szemléletmódjában. Szerzői alkata a kérlelhetetlen elfogulatlanságot, a ténytisztelő tárgyilagosságot és a szenvedélyes olvasó lelkesültségét vegyíti, félreismerhetetlen vízjelet hagyva a papíron. Mondatai egyszerre metszően pontosak és a mértéktartóan visszafogott metaforikus képzelet által megemelték. Márkus Bélánál aligha találni képzavarba fulladó gondolatmenetet: az illyési, Németh László-i esszé hagyományhoz méltó igényességgel fogalmaz még kisebb, hírlapi bírálatában is. (Nemegyszer reflektál is saját nyelvhasználatára: „Ama harmadik ág esetleg vékonyabb a másik kettőnél, ám – némi képzavarral, bár az adott szemléletben adott képpel élve – legalább azonos súllyal eshetett latba...” (58.) – latolgatja az okokat Babits és Barta János konfliktusában.)

Szövegei nem terheltek sem magyarázat nélkül hagyott idegen szakszavakkal, sem odaerőszakolt, alig illeszkedő idézetekkel. Alapos elméleti ismereteit szinte észrevétlenül könnyedséggel alkalmazza szövegeiben: ítéleteinek aranyfedezetét jelentik, mégsem esik abba a többeknél gyakori hibába, hogy csillogtassa őket, túl azon a szükségen, amit választott tárgya megkíván.

Szemléletének egyik alapja az az eljárás, amellyel az írókat tárgyalt és korábbi művük, az egyes műveket pedig belső önellentmondásaikkal szembevisíti. A nagyváradi újságíró ítéleteinek ellentétébe fordulására bőven hoz példát *Ady Endre, a nagyváradi újságíró és az irodalom* alcímű tanulmányában. Olykor csak egy zárójeles közbevetés utal az ellentmondásra: Ady „Jókait nemcsak »a legnagyobb és a legkülönb magyar«-nak nevezi, hanem olyan alkotónak is, akihez képest (a másutt nagy laudációval illetett) Sienkiewicz »kis dadogó gyerek«...” (15.) Másutt az irodalomtörténeti-esztétikai értékelés alapjává válik az észrevétel, hogy az író épp azokat az erényeket vonta vissza regényciklusa második részében, amelyekért keményen és sikeresen megküzdött a ciklus első darbjában. Ez, a Nagy Zoltán Mihály regényeit – *A sátán fattya, Tölgyek alkonya* – elemző írása már címében is sejteti az értékelés kétpólusosságát: *Ballada és beszámoló*, s Márkus több helyütt hangsúlyozza véleményét, mégpedig félreérthetetlenül és markánsan (ebből a szempontból is példaként állítható

mismásoló korunkban): „... akár metaforikus sugallatúnak is vehetnénk a címet. Mert túl azon, hogy a mű legvégén az elbeszélő a haláltusájában tehetetlenül heverő öregember hősét hasonlítja egy kidöntött, lecsonkolt tölgyhöz, maga a regény is mint műegész, mint *A sátán fattya* címmel megjelent első rész folytatása, a szerzőre vonatkoztatva nem a hajnal, nem a merész ívelés örömét kelti, hanem az alkony, a hanyatlás nyomasztó képzetével terhes” (328.) – szögezi le mindjárt az írás elején, másutt pedig siker és kudarc szembeállításával jellemzi a két művet (332.), hogy a végén, az éles szemmel kiválasztott nyelvi sutaságok idézése után, így zárja írását: „Folytatható volna még, ám minek. Az eddigieket sem a túlzó szigor íratta. Inkább a remény: ha a regény két részének lesz folytatása, akkor ez nem a *Tölgyek alkonya* gyatraságait ismétli meg, hanem *A sátán fattya* erényeit és értékeit írja újra.” (334.) Azóta megjelent a harmadik rész is, *A teremtés legnehezebb napja*. Ha valakié, hát Márkus Béla véleménye – nem csak példás elfogulatlansága okán – hiteles és mérvadó volna – de tán a szerzőnek is tartozik azzal, hogy a teljes művet tegye latra. (Gion-tanulmányát az *Ez a nap a miénkről* illeti is volna kiegészíteni a regényciklust és az életművet lezáró *Aranyat talált* értelmezésével. Legalább az olvasók érdekében: én mindenesetre roppant kíváncsi volnék, mit gondol a Gion Nándort nagy írónak tartó, mégis – vagy éppen ezért – a legmagasabb igények elvárásával olvasó irodalomtörténész a ciklus legfurcsább, záró darabjáról, amely hangnemével talán jobban illeszkedik Gion kései novellisztikájába, mint az első három regény aurájába.)

Szikár keménységgel ír Gál Sándor két új könyvéről is: „Az előbbi [a kisregény]: egészében feledhető. Az utóbbi [a verseskötet]: részleteiben feledhetetlen.” (325.) S így jellemzi a *Három díjnyertes kisregényt*: „Penckófer János műve mind életanyaga gazdagságában, mind előadásmenete, cselekményvezetése fordulatosságában, ügyességében, mind szerkezete megtervezésének ötletességében, mind gondolati, (nyelv)bölcséleti tartalmasságában, mind pedig, ami nem utolsó szempont, stílusának igényességében annyira kimagaslik, hogy mellette szinte eltölpül a másik két díjazotté.” Zsidó Ferenc művének értékelésekor malíciózus kedélyét sem fékezi: „A maguk szellemi súlytalanságában is nyomasztó súlyúak (...) elménckedései, erőltetett szellemkedései, öntetszelgő, szómenéses bölcsködései.” (335.)

A klasszikusokkal sem bánik csínján: *A Baumgarten-díjas Barta János és Babits* című esszében nemegyszer összekacsint a Babitsot elfogódottság nélkül újraolvasó Barta Jánossal, Németh László *Bűn* című regénye kapcsán sem hallgat a lezárás kétségességéről, még az *Erdélyi változatlanságokat* író Sütő András is kap egy-egy barátságos fricskát (Márkus már a *Heródes napjairól* sem hallgatta el egy némely kifogását, kétségét).

Tévedés volna persze azt hinnünk, hogy Márkus Béla azokhoz a kritikusokhoz tartozik, akik kifent tollvéggel vadásznak sebezhető írókra és műveikre. *A Tölgyek alkonya* kudarca sem akadályozta meg abban, hogy *A sátán fattya* értékeiről részletesen számot adjon. Máskor kifejezetten az értékmentés vezeti tollát, mint ezt a Domonkos István 1968-as regényéről, *A kitömött madárról* írott tanulmánya végére illesztett megjegyzése aláhúzza (szembenézve saját korábbi tévedésével is, ami, Németh László óta tudjuk – „Mondhat-e kritikus többet, mint: Megint lelepleztem egy hazugságomat!” – , a kritikus egyik legnagyobb erénye): „Talán eljön az idő, amikor írói munkásságának rangját, értékét nem csak ez az elbeszélő költemény [a *Kormányeltörésben*] jelzi, jelöli. Hanem az ugyanezt a dallamot megszólaltató *A kitömött madár* is. A két mű, egyszerre. Együtt hangzik majd föl, szárnyal a szólamuk. (...) Ezen óhaj mollját kísérfje az önkritika dúrja: megjelenése táján *A kitömött madarat* mi sem láttuk magasan szárnyalni.” (263–264.)

Az újrafelfedezés örömeivel szolgálnak nagyobb tanulmányai a klasszikus szerzőkről. Ideje volt Móricz Erdélyt végre egészében számításba venni, s bár választott szempontja – a cím is utal rá: *Bethlen Gábor arcai* – hagyományosnak tetszik, nem a szokványos sztereotípiák ismétlését hozza. Móriczot ezúttal nem Kemény Zsigmond „versenyársaként” láthatjuk, hanem az *Ördögcsékér* szerzője, Makkai Sándor kortársaként (és kettejükét szinte egymás szerzőtársaként). A legizgalmasabb azonban, ahogy más Móricz-írásokat alapul véve nyomon követi az író Bethlen-képének változásait.

A kötet egyik legszebb írása *A Kháron ladikján személyességének kérdéseit* taglaló tanulmány. Márkus méltó társa Illyésnek a finom ironiában és a szelíd bölcsességben. Gondolatmenetét a recepciótörténeti áttekintés alapozza meg, majd narratológiai szempontok igazítanak el az úton, amely a bujkáló személyesség és a racionális önrónia hajtűkanyarjait követve juttat el a célhoz: annak belátásához, hogy az öregedés és a halál ellen egyetlen szer „a hasznos tevékenység”, meg az, hogy nem gondolunk rájuk. Márkus a *különös testamentumnak* kijáró érzékenységgel reagál a kétségbeesettséget is ravaszással legyőző Illyés-műre.

Az is vaskos tévedés volna, ha Márkust – amellet persze, hogy irodalomtörténészként az egész huszadik századi irodalomra figyel – afféle nemzedéki kritikusnak gondolnánk. Aki csak a maga nemzedékét veszi számba és számításba, a nemzedéke oltalmába ajánlva egyszersmind magát. Csak a *Tények és képzetekben* foglalkozik olyan „nagy öregekkel”, mint Kányádi Sándor vagy Tözsér Árpád, s olyan, egyáltalán nem holtbiztos választást jelentő fiatalokkal, mint a Fülep Lajos-tanulmányokat közreadó

Babus Antal, a kisregényt író Penckófer János (és irodalomtörténész alteregója, Eperjesi Penckófer).

A kötet számtalan érdekes írása közül még legalább két-től nem lehet nem szólni. Két ellentétes alkatú, de jellegzetes Márkus-írás. Az egyik már-már a teljesség élményét nyújtó műelemzés Szilágyi István remekéről, a *Hollóidőről*. Olyan tanulmányok rokona, mint amilyent szerzőnk korábban Bertók László *Három az ötödikenjéről*, Závada Pál *Jadvigájáról* vagy Oravecz Imre *Halászóemberéről* írt. Akár amazok, a *Titkok pályáján kerengeni* is megkerülhetetlen, alapvető lesz az életmű későbbi összegzése során.

Már az eddigiekből is sejthettük, Márkus *filippikákat* is kedvvel ír: olyan leleplező, ködoszlató vitairatokat, mint amilyen korábban a Határ Győző irodalomtörténetéről írott *A tárgyszeretet szörnyetege*. A *Hozsanna neked, Wass Albert?* több szempontból is kiemelkedő fontosságú kritika.

Honi irodalmi életünk hemzseg a tisztázatlanságoktól. Tévképzetektől, kényszerképzetektől. S hiába a tekintélyes struktúrájú és presztízszű – igaz, minduntalan központi fogyókúrára fogott – folyóirat-kultúránk, nem párosul magas szintű vitakultúrával. S itt elsősorban nem a viták hangnemére gondolok, hanem arra: egészségesen működő, nem megfélemlített, önvédő mechanizmusait működtető társadalomban a vita hivatott arra, hogy mint a friss levegő, kiszellőztesse tudatunk dohosodó, penészedő kamráit. Akkor is sürgető volna a szemléletek ütköztetése legalább az irodalom berkein belül, ha – rezignáltan vagy kétségbeesetten – tudomásul kell vennünk, hogy az írott szó mind kevésbé képes kiirtani gondolkodásunkból az elektronikus médiumok terjesztette penészpórákat. Kereskedelmi és közszolgálati televíziók közfelkiáltással nevezik irodalmi életünk két *hubját*, Varró Dánielt „honi költészetünk legfényesebb csillagának”, illetve Faludy Györgyöt „a legnagyobb élő magyar költőnek”, teszik meg könyves haccacaré egyik emblematikus figurájának Gerlóczy Márton. Csöppet sem zavartatva attól a körülménytől, hogy a mértékadó kritika – igaz, csupán nyomtatott formában – egyelőre csak várja Varró Dánieltől a komoly és értékes művet, Faludy György lírája kapcsán Kulcsár-Szabó Zoltán fogalmazta meg néhány éve – az ÉS-ben – nagyon komoly és komolyan veendő kételyeit, Gerlóczyt pedig – hivatkozhatunk akár Radnóti Sándor Holmi-béli *nyílt levelére* (kritikára sem méltatta a szerző művét) – egyelőre írónak sem tartja a magyar irodalomkritika.

Ebben a közegben különösen fontos, bátor tett a Wass Albert-kultusz borzalmas vadhajtásait lenyesegető írás. Mert bár igaz: a tévécsatornák többsége sajnos csak Wass Albert-szoborról beszél (művek helyett), a Hír TV kulturális műsoraiban gerjesztett kultikus rajongás sem ártalmatlan. Wass Albert jó író (és annál jóval gyengébb költő) – de semmiképpen nem elsővonalbeli regényíróként sem.

Csakhogy a legnagyobb írónak is ártana az a „habzó túlzás” (362.), amellyel a két emlékkötet szerkesztői és szerzői fölnövesztik alakját. Márkus sorra leplezi le, a tények erejével, a Wass erdélyi tevékenységével, Nobel-díj-jelöltségével, népszerűségével, halálával kapcsolatos híreszteléseket, legendákat, tév- és rögeszméket. Nem takarékoskodik a munícióval, de nem csípőből tüzel: hihetetlen mennyiségű háttéranyaggal bástyázza körül magát és érveit. Jó szolgálatot téve, nem utolsósorban, Wass Albertnek is.

Ezt a jó szolgálatot a magyar könyvkiadás nem mindig viszonzozza. Az igényes kivitelű, alaposan szerkesztett *Külön sors – külön irodalom* után lelombozó látni a *Tények és képzetek* nyomdai kivitelezését: a szembántó szedéstükröt és a sok fattyúsort. (Még fejezet is kezdődik lap alján.) Az is igaz persze, ha a Felsőmagyarország Kiadó (és sok társa) irodalmi jelentőségéhez mérten kapna pályázati támogatásokat (Vízjel című irodalomtörténeti tanulmányosorozatuk – ebben jelent meg Márkus könyve is – irodalmi értékét tekintve kiváló), akkor ők is kemény kötésben, igényesebb nyomdatechnikával tudnának könyveket kiadni. Meg persze nagyobb példányszámban és nem megalázó szerzői honoráriumokkal. De valahogy a konzervatív vagy nemzeti táborhoz sorolt intézmények és alkotók ritkán erősödnek a kulturális háló sokhuzalú csomópontjává. Mint ha csak spontán, a dolgok természetéből következően.

A *Tények és képzetek* írója sem hubja a magyar irodalom intézményes hálózatának. De méltán olvasók sokaságának kedvence és iránymutatója. Felkészültsége, egyenessége, bátorsága imponáló. S lehet-e, érdemes-e másként a hubok habzó árával szemben, mint ezzel a szellemi fölénnyel?

Nagy Gábor

Hősmondák, történeti regék a gyerekeknek

Lázár Ervin:
Magyar mondák
Osiris Kiadó, Bp. 2005.

Írók és pedagógusok egybehangzó véleménye, hogy legnehezebb jó könyvekkel a nagyobbacska gyerekek, a tíztizenhárom évesek ízlését kiszolgálni. Ebben az átmeneti életkorban gyorsan változik, forrong az ízlés. Már nem a mesék, a beszélni tanító s a világ alapismereteire rácsodálkozó gyerekversek világában él a kamaszodó gyerek, de még idegenek tőle a felnőtt ember gondterhelt, csodátlan mindennapjai. Világszerte a pubertáskornak szóló irodalom a legszegényesebb, s az ilyen művek közt legritkább a remekmű. Mark Twain Tom Sawyer- és *Huckleberry Finn-regényei*, a *Koldus és királyfi* vagy a mi Molnár Fe-